

De moeder aller schepselen

Johan Heirman

Ik had al een hele tijd een nog niet helemaal uitgebreide tekst klaar liggen over natuur, maar Ger Londo heeft me het gras voor de voeten weggemaaid¹. Dat geeft niet, Ger, het schept kansen om het begrip te nuanceren door meer nadruk te leggen op de minder geliefde, donkerder kanten van de natuur. Het stuk wilde me toch al niet helemaal uit de PC, precies omwille van mijn worsteling met de dualiteit tussen natuur en cultuur. En ook omdat er al zoveel over geschreven is dat het moeilijk wordt om nog iets nieuws te melden. Vrijwel alles wat er over natuur te zeggen valt is eigenlijk door de oude Griekse filosofen gezegd...

Een onderscheid is nog geen scheiding

Bij de meeste mensen lopen verschillende natuurbeelden door elkaar². Deze natuurbeelden zijn vooral intuïtief; mensen met meer beroepsmatige interesse hebben behoefte aan klare definities. De door Ger Londo geciteerde natuurdefinitie³ van Schroevers ligt mij wel, ik vind ook dat belangrijke kenmerken van natuurlijke levensgemeenschappen, zoals vitaliteit, spontaniteit en zelf-ordening niet geheel hoeven verloren te gaan wanneer mensen een aantal processen in hun omgeving sturen. Omdat Ger Londo dat al toegelicht heeft hoef ik het hier niet meer te doen en kan ik meer de nadruk leggen op een ander aspect: het onderscheid tussen natuur en cultuur. Mensen zijn natuur, maar in de mate dat ze doelgericht handelen staan ze er ook in zekere zin los van.

Marechal⁴ definieert natuur als "de waarneembare werkelijkheid voor zover deze tot stand komt zonder invloed van de mens". Voor De Raeve⁵ geldt "Natuur is al datgene wat niet des mensen is". Deze definities bevestigen de cultureel bepaalde kloof tussen mens en natuur.

De daad vernietigt het bestaande
Quintelier⁶ noemt afhankelijkheid van

de natuur het ecologisch grondprincipe van het menselijk bestaan. Dat wij ons, om te overleven, aan ecologische wetmatigheden moeten houden, levert een spanningsveld op met het economische principe. De natuur zorgt niet voor ons, we moeten haar door arbeid wijzigen om onze behoeften te kunnen bevredigen. Het harmonie-ideaal tussen mens en natuur ontkent noodzakelijkerwijs een van beide principes, of allebei, en houdt dan ook het einde van het menselijk bestaan in. Harmonisch samenleven met de natuur kan dan volgens hem ook alleen maar een privilege voor enkelingen zijn, in stand gehouden door uitbuiting. In de huidige socio-economische context ben ik geneigd hem bij te treden.

Betekent dit dat wij vanuit onze menselijke aard zelf gedoemd zijn te handelen als Robinson Crusoe? Die wist, volkomen op zichzelf teruggeworpen in de natuur, niets anders te bedenken dan ontginnen en onderwerpen, om de economische orde van zijn cultuur te reconstrueren. Is onze tragiek, dat wij niet anders kunnen dan de natuur vernietigen, terwijl we tegelijk behept zijn met een hang naar het ongerepte para-

dijs van voor de zondeval? Misschien ligt het antwoord hierin, dat wij onszelf gaandeweg van de natuur hebben vervreemd, om onafhankelijk te zijn van haar grillen en gevaren. Daardoor hebben wij onszelf veroordeeld tot arbeid.

Het verloren paradijs

De natuur zorgde namelijk in zekere zin wél voor de 'primitieve mens'. Mensen zijn ontstaan door co-adaptieve evolutie in een veranderende wereld, en daardoor oorspronkelijk als soort vrijwel perfect aangepast aan een leven in hun milieu van ontstaan. Ze waren ongetwijfeld relatief gezond. Problemen kwamen er pas toen de mensen zich meer en meer van hun biotoop begonnen los te maken. Dat begon met de landbouw. Die maakte het ontstaan van sterk georganiseerde samenlevingen met grote steden mogelijk; de bevolking nam sterk toe, het tot dan toe erg nuttige leiderschap begon gevaarlijke proporties aan te nemen; uitbuiting, ziekte en lijden deden hun intrede. Er kwamen grote volksverhuizingen op gang naar streken met een harder klimaat. De vijandige omgeving daar noopte de mens tot steeds grotere vindingrijkheid, om zich in een voor hem *van nature* ongeschikte omgeving te handhaven. Hij begon die omgeving meer en meer naar zijn hand te zetten. De hersenontwikkeling die deze evolutie mogelijk maakte had het ontstaan van een sterk ego als nevenpro-

Ons natuurbeeld is sterk door de romantiek beïnvloed.

Schilderij van Karl Friedrich Schinkel: *Der Morgen*, 1813.

dukt. De ongetemde natuur kreeg een steeds vijandiger imago: het ego kon of wilde zich zijn eigen einde niet voorstellen en schreef de natuur wreedheid toe. De mens had zichzelf uit Eden verdreven, en kon niet meer terug, ook al had hij dat gewild.

Dit is ook de situatie waarin Paul zich bevindt in "Onsterfelijkheid" van de schrijver Milan Kundera⁷:

"Paul zei: 'Een wei is niets anders dan een veld vol leed. Elke seconde gaat er in dat mooie groen iets dood... De naïeve eerbied voor de natuur vind ik stuitend... De mensen hebben het dier een andere grens van lijden toebedacht, want ze zouden het niet kunnen verdragen omringd te zijn door een natuur die gruwelijk is...'. Paul was blij dat de mens geleidelijk aan de hele aarde in beton verpakte. Zijn vrouw Agnes houdt meer van de natuur, maar is wat zij natuur noemt niet eigenlijk cultuur? Ooit hebben vrienden haar door de Amerikaanse natuur gereden... De stilte van die bossen klonk haar even vijandig in de oren als het kabaal van New York. In het bos waar Agnes van houdt vertakken de veldwegen zich in weggetjes en vervolgens in paden; op de paden lopen houtvesters. Langs de veldwegen staan banken die uitzien op een landschap van grazende koeien en schapen. Dat is Europa, dat is het hart van Europa..."

Het paradijs heroverd

Alle levende wezens zijn gericht op het vermijden van onaangename gewaarwordingen. Het is dus begrijpelijk en logisch dat ook wij, zeker in onze tuin, dat verlengstuk van onze woning, vooral aabare, vriendelijke natuur willen. De muggen, dazen, brandnetel en bramen houden de meesten van ons liever onder controle. Natuur mag, zolang ze ons bestaan als mens niet in gevaar brengt. Dat vinden we wel heel vlug: als natuur wat onaangenaam wordt voelen we ons al bedreigd. De paradijselijke harmonie in onze hof van Eden wordt al verbroken door wat jeuk. Het zit echt in ons gebakken: de natuur is er voor de mens, "gaat en onderwerpt". Dus scheppen wij ons een natuur naar ons beeld en gelijkenis, een ecosysteempje in evenwicht waar de dorens af zijn. Waarom ook niet? Het risico is alleen dat we op den duur ver-

zanden in een louter aabare, behaaglijke en kneuterige 'natuur'. Dat we de wildheid er uit wegfilteren. Of, geniepiger, en daarom misschien erger, dat we juist de wildheid (*wildigheid* noemt Jan Desmet het in zijn nieuwe boek: 'Moeder Natuur Naakt') er in gaan programmeren. Maar dat het in elk geval allemaal programmeerbaar en voorspelbaar en stereotiep wordt.

Maakbaarheid van natuur

Om alle misverstanden te vermijden: ik heb helemaal geen bezwaar tegen een wilde tuin. Integendeel, ik denk dat tuinen met 'natuur' in onze tijd een bittere psychologische noodzaak zijn. Mijn eigen wilde tuin⁸ beantwoordt, op dit ogenblik althans, meer aan mijn aard en levensgevoel dan de renaissance-tuin, de oude boerentuin of de jarenvijftig-tuin (waar ik overigens net zo min bezwaar tegen heb). En ik ontneem in mijn tuin óók de brandnetels (al was het maar omdat ik echt vreselijk allergisch ben voor hun stuifmeel) en de akkerdistel (al was het maar om ruzie met de burens te vermijden), het is tenslotte mijn tuin en geen natuurreservaat. Het gevaar zit hem volgens mij vooral hierin dat velen op den duur gaan denken dat dit DE natuur is. Dat natuur maakbaar is. Maar illusie is het, en illusie blijft het.

Natuur is ook: een zwart gat

Natuur is niet alleen de ons omringende materiële werkelijkheid (de buitenwereld), maar even goed een psychische categorie (de binnenwereld). Natuur is dat deel van de werkelijkheid waarnaar we verlangen en dat we tegelijk vrezen, het is de spiegel van ons onderbewuste, het zwarte gat in onszelf, een bron van angst en tegelijk van creativiteit. Ze is ook: de huiveringwekkende schoonheid van de kosmos, en in die zin overstijgt ze ons. We hebben het dan niet over armzalige restjes oud cultuurlandschap, maar over de ontzagwekkende wildheid die ook in onszelf aanwezig is en die onze ordenende en in wezen bangelijke rationaliteit altijd weer voor schut zet. Deze natuur is niet kapot te krijgen, dat is gewoon een almachtillusie van ons ego dat tracht de entropische Chaos op afstand te houden. Om te kunnen overleven.

De natuur in onszelf koesteren...

foto: Johan Heirman

Natuur in onszelf koesteren

Er bestaan ongetwijfeld veel mensen die dit deel van zichzelf volkomen uit hun bewustzijn gebannen hebben. Voor hen is de natuur daardoor een vreemde kracht geworden, die je moet beheersen en, wanneer ze door deze behandeling schuldgevoelens gaat oproepen, beschermen. Dat we een slachting aanrichten onder de ons omringende levende wezens is jammer, in de eerste plaats ook voor onszelf, maar betekent niet het einde van de natuur. Echte wilde natuur hoeft eigenlijk niet beschermd te worden; die zorgt er vroeg of laat allicht wel voor dat het verschijnsel mens verdwijnt als het teveel uit de hand loopt. Maar in plaats van dit verontrustende aspect in onszelf te ontkennen, kunnen we het ook koesteren als een kostbaar deel van onszelf, en toch mens blijven, of misschien juist wel dáárdoor mens blijven. Want vervreemding van de natuur is ook vervreemding van onszelf. Wij kunnen ervoor kiezen deze werkelijkheid te verdringen uit ons knusse leven, of er mee te leven. En te laten leven. En daar hoort bij: behouden wat er is, omdat we het mooi vinden. En laten groeien wat er kan groeien, omdat het mooi kan worden.

Ondraaglijke lichtheid

Eigenlijk komt het neer op: leren leven met de vergankelijkheid van schoon-

"Ijselflora"

G.J. Veerman

heid; haar niet willen verstarren, wetende dat verstarde schoonheid haar schoonheid verliest. Hopen dat er daarna weer iets komt, met of zonder jou, en beseffen dat jij zelf dat niet kan organiseren. En tegelijk is hier het aloude dilemma weer aanwezig: hoe als mens hierin te overleven? Hoe als mensenmaatschappij hiermee te leven? "De mensen sterven en zijn niet gelukkig", las ik 25 jaar geleden op een muur in Amsterdam. De natuur koestert diegenen die haar liefhebben, tot in de dood toe. Zoals de Toearegs zeggen: "Als je van de woestijn houdt, houdt de woestijn van jou." Houden van de natuur betekent impliciet ook: je eigen dood aanvaarden en relativeren. En is het vermogen om los te laten uiteindelijk niet een zeer belangrijk en onontkombaar aspect van de menselijkheid van ons bestaan?

Het leven wordt niet gediend door een ontkenning van de dood. □

Noten:

1. LONDO, G.: Wat is natuur? Oase 1994/4, pp. 16-18.
2. Elf natuurbeelden werden onderzocht door Just Walter en samengevat in een advies van de Nederlandse NATUURBESCHERMINGSRAAD: Natuur tussen de oren (besproken door Els Ganzevoort in Platform, 5/1994, pp. 26-27). Van dit advies is een populaire versie in de maak, die als brochure zal uitkomen.
3. 'Natuur is alles wat zichzelf ordent en handhaaft, al of niet in aansluiting op menselijk handelen, maar niet volgens menselijke doelstellingen' (SCHROEVERS, 1982).
4. MARECHAL, P., 1991. Woordenwijzer Ecologie. Reaal Ecoboek, Lisse (NL).
5. F. DE RAEVE, in zijn uitstekende bijdrage over de duinen in HERMY, M. (Red.). 1989. Natuurbeheer. Van de Wiele, Brugge, 224 pp.
6. QUINTELIER, G: Moedert de aarde? Een milieufilosofische bedenking over economie en ecologie. Ecogroen, 94/4, pp. 30-32.
7. KUNDERA, M.: 'Onsterfelijkheid' (1990, NL vert. Ambo, Baarn).
8. Zie in Oase 1993/3: 'Terug naar Eden? Een beschaafde passie voor wildheid'.

Johan Heirman is als bioloog sinds 1978 betrokken bij landschaps-ecologische inventarisaties.

Zijn adres:

Bijlokevest 87, B 9000 GENT

Als je tientallen jaren door de IJsselstreek tussen Zwolle en Deventer hebt gezwoven, ben je geleidelijk aan onder de indruk gekomen van de plantenrijkdom van het rivierenlandschap. Maar ook heb je moeten vaststellen, dat met name de dijkhellingen bij lange na niet meer die bloemenweelde laten zien, die je je van een Verkade-album herinnert. Diverse ingrepen van de mens hebben voor die verarming gezorgd. Dan komt het moment, dat je een aantal planten, die sterk bedreigd worden in je eigen tuin onderbrengt.

Dat begon in de jaren '60, toen verbredening van weteningen en rivierdijkverzwaring aan de orde kwamen. Zo ging men in die jaren de Baarlose dijk tussen Wijhe en Olst 'verbeteren'.

"Botanisch en landschappelijk een der belangrijkste en fraaiste dijken van het fluviaatiele district" schreef F. Neyenhuis in "Natuur en Landschap". Niettemin werd er rigoreus ingegrepen en weidesalie, wilde averuit, trilgras, geelhartje en tripmadam waren verdwenen. Op zo'n moment probeer je te redden, wat er te redden valt. Langzamerhand heb je dan in je tuin een aardige collectie wilde planten.

Wanneer je dan ook nog enkele malen ziet, hoe in "Thijsses Hof" in Bloemendaal de duinflora bijeengebracht is, rijpt het plan om ook de flora van de

IJsselstreek te verzamelen.

In 1971 kwam in Wijhe een stukje grond beschikbaar en na enkele jaren waren er zo'n driehonderd soorten wilde planten ondergebracht. Een *berm-dijkhelling* met planten als wilde cichorei, pastinaak, gewone vogelmelk, kleine pimpemel, kattedoorn, weidesalie, wilde marjolein, rapunzelklokje, pijpbloem etc. Een *slootkant* met wat moerasplanten, een stukje met *akkeronkruiden* en een *bosgedeelte*, waar rivierduinplanten als torenkruid en cypreswolfsmelk groeien, maar ook stinzenplanten als vingerhelmbloem, lenteklokje, longkruid en adderwortel.

Door publikaties in boeken en kranten kreeg de tuin bekendheid en velen hebben er inmiddels een kijkje genomen.

Ze hebben kunnen constateren, dat het geen professioneel opgezet geheel is, doch slechts een intiem tuintje van een liefhebber.

Een tuin, waar iedereen echter vrij kan rondwandelen en genieten van de Ijselflora van toen en nu. □

Dit "intieme tuintje van een liefhebber" is altijd toegankelijk en ligt aan de Stationsweg in Wijhe.

Adres van dhr. Veerman:

Tuurweide 14

8131 CV Wijhe, 05702-1689.

